

ПОТЕНЦІАЛ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Ефективною парадигмою сучасної університетської освіти повинна стати не певна сума знань і вмінь, а своєрідна духовна опора людини в сучасному світі як основа духовності й самореалізації, не лише «культура мислення», а й «культура розуміння».

Ключові слова: університет, університетська освіта, європейський простір, освітній простір, якість освіти.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальним завданням для вітчизняного філософсько-освітнього знання, є завдання концептуалізації університетської освіти як різновиду динамічного процесу на такому рівні узагальнення, який дозволяє інтегрувати філософське споглядальне теоретизування, різні теорії освіти і емпірику в їх орієнтації на реальності і об'єктивні тенденції розвитку світової і вітчизняної освіти.

На тлі глобальних кризових явищ очевидних ознак набуває криза традиційних принципів освіти, увиразнюється загальне уявлення про те, що університетська освіта потребує оновлення і соціально-філософського осмислення. Особливо гостро перед людством постає складне концептуальне завдання осмислення, філософської рефлексії, реінтерпретації вищої освіти як процесу саморозвитку особи і як світогляду у зв'язку з усвідомленням складності, нелінійності сучасного світу, котрий перебуває у фазі динамічного розвитку. Гострота проблеми обумовлена також сучасною соціально-економічною та духовною кризою, пов'язаною з невизначеністю подальших пріоритетів розвитку українського суспільства загалом і освітньої сфери зокрема.

Дослідження університетської проблематики привертає все більше уваги вчених останнім часом у зв'язку з процесами перевизначення ролі та місця університетів у суспільстві, що глобалізується. Останнім часом дослідники трансформаційних процесів у галузі освіти наголошують на загальносвітової тенденції трансформації організаційної моделі університетів від моделі класичного університету, тобто культурної інституції (її іноді називають колегіальною моделлю, або моделлю дослідницького університету) до університету як організації, що надає освітянські послуги (яку також визначають як управлінську або навіть підприємницьку модель).

Деякі дослідники наголошують на перетворенні американських та багатьох європейських університетів на освітні корпорації, вказуючи на негативні наслідки поширення підприємницької моделі. У пострадянських країнах, і зокрема в Україні, де триває процес модернізації освітніх організацій і відбувається активна комерціалізація державної освіти, зростає актуальність вивчення трансформації діяльності університетів, що акцентується включенням цих країн у європейський освітній простір (через приєднання до Болонського процесу).

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Висвітлення місії сучасної університетської освіти містяться в працях теоретиків постіндустріального суспільства Д.Белла, П.Друкера, В.Іноземцева, М.Кастельса, М.Портера, Е.Тоффлера та ін. Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в роботах фундаторів теорії людського капіталу (Т.Шульца, Г.Беккера, М.Блауга).

Важливе значення для всебічного дослідження історії університетської освіти мають праці, в яких висвітлюються теоретико-методологічні аспекти розвитку вищої освіти в Україні. У ґрунтовних дослідженнях В.Андрущенка, М.Зубрицької, В.Кременя, Л.Коваль, В.Лугового, В.Лутая, О.Мещанінова, М.Полякова, С.Савчука, В.Сагарди та інших розкрито сутність та важливі структурні елементи університетської освіти, стратегічні напрями її модернізації на сучасному етапі.

Незважаючи на досить широкий діапазон публікацій, проблему університетської освіти в період становлення інформаційного суспільства не можна вважати вичерпаною. Існує низка питань, які потребують невідкладних відповідей.

Мета статті полягає у вивченні концептуальної природи університету, а також тенденцій розвитку університетської освіти в сучасних умовах. Досягнення цієї мети вимагає вирішення таких **завдань**: окреслити наслідки розвитку університетської освіти в процесі зміни освітніх парадигм; виявити роль університетської освіти в процесі становлення інформаційного суспільства; визначити особливості трансформації національної університетської освіти під впливом глобалізації світового соціуму.

Виклад основного матеріалу. Перехід до інформаційного суспільства актуалізує філософське осмислення перспектив розвитку як окремих держав і націй, так і світової спільноти в цілому. Річ у тім, що взаємопов'язуючи економічне, соціально-політичне та культурне життя країн, глобалізація створює синергетичний ефект. Стисло його сутність можна викласти так: поряд із перевагами глобалізації, з'являється низка ризиків і викликів, що загрожують екологічними, структурно-економічними та світоглядно-гуманітарними негараздами.

Ознак виразної очевидності набуває теза, згідно з якою розв'язання проблем глобально-цивілізаційного поступу залежить від людського капіталу і якісної освіти. Тому країни, що прагнуть до лідерства в умовах інформаційної цивілізації, скеровують пріоритетні зусилля передовсім на примноження свого освітнього потенціалу шляхом розбудови критично-інноваційної університетської освіти. Інструментальним взірцем сучасної університетської освіти є самоорганізуюча критичність особи, яка забезпечує її успішну інтеграцію до вимог інформаційного суспільства.

На початку XIX століття виникла нова філософська концепція освіти, яка робила акцент на становлення самосвідомості особистості, на самоформування особистості в актах самосвідомості культури. В німецькій класичній філософії (на рівні творчості Г.Гегеля, І.Гербарта, В.Гумбольдта) цей підхід призвів до гуманітаризації освіти і утвердження права особистості на освіту. Особистість як суб'єкт самосвідомості конституювалася водночас як суб'єкт культури. Ця філософська концепція освіти, котра істотною мірою протиставлялася просвітницькій концепції, слугувала основою для пошуку нових форм освіти і педагогічних реформ, орієнтованих на культурно-гуманітарні ідеали.

Сьогодні освічена людина – це не стільки людина, яка володіє знаннями і сформованим світоглядом, скільки підготовлена до динамічних реалій життя, спроможна орієнтуватися в складних проблемах сучасної культури, осмислити своє місце в соціальному бутті. Освіта має створювати умови для формування вільної особистості, для адекватного розуміння дійсності і комунікативного інструментарію, для формування мислення, способів спілкування, практичних дій і вчинків людини. Освічена людина повинна бути готовою до викликів, зумовлених динамізмом і кризовим станом сучасної інформаційної цивілізації.

Випускник вищої школи має бути повноправним, відповідальним і активним учасником вирішення соціально-економічних, морально-етичних, культурно-освітніх, екологічних та інших проблем. З метою поширення кращих здобутків національної культури та духовної спадщини бажано проводити фестивалі та конкурси, відроджувати національні свята, популяризувати притаманні українському народу духовні й моральні цінності. Адже одне з ключових завдань освіти – допомогти генерувати адекватні й ефективні світоглядні підходи, які забезпечать необхідний поступ національного розвитку в умовах посилення тенденцій глобалізму, економічної свободи і ринкової економіки.

Найважливіше завдання освіти – виховання особистості. Особистість – це людина, в якій виразно простежуються людські якості на кшталт совісті, честі, прагнення до цінностей найвищого гатунку. Такий індивід послідовно відстоює своє право на повагу до своєї духовної свободи і самовизначення. Самовизначення – це багатоступінчастий процес, складовою частиною якого є трансляція власних переживань і переклад їх на мову особистісних значень. Під духовним самовизначенням ми розуміємо вибір домінанти, яка сформована в результаті пізнавально-пошукової активності індивіда. Людина прагне визначити себе, своє «я», вона

відбирає і «фільтрує» цінності життя і культури, формує своє соціокультурне поле. Драма людського життя є водночас драмою духовних пошуків, надбань і втрат.

Головним завданням сучасного студентства є необхідність навчитися самотійно не лише здобувати, а й обробляти інформацію. За відсутності повчального загальнокультурного, духовного, морального, мистецького досвіду це неможливо. Тому в процесі формування спеціаліста особлива увага приділяється формуванню світогляду на основі здобутого досвіду (його складові – раціонально-логічне (наука); емоційно-образне – (мистецтво); провіденційно-аксіологічне – (релігія).

До розуміння молоді слід донести, що світогляд формується не на підставі гасел скороминучих ідеологій, не серед поведінкових стереотипів, введених масовою культурою – основу світоглядних позицій створюють переконання, сформовані на основі загальнокультурного досвіду, які поєднують свободу з етичною відповідальністю, вдосконалюють людину і суспільство.

Пошук нових форм організації наукового знання – важливий шлях реформування системи університетської освіти. Нині формується новий образ освіти, який істотно заперечує догматизований нормативізм та унітаризм просвітницької концепції. Водночас істотних змін зазнають і концептуальні підходи до розуміння освіченості. Поряд з традиційними, нині в педагогіці формуються нові уявлення про людину і освіченість, відбувається зміна антропологічних основ педагогіки.

Уміння передбачати розвиток університетської системи освіти – одна з найважливіших умов успішності її функціонування. Процес навчання триває довгий час, в який змінюються як сама університетська система освіти і оточуюче середовище, екологічні, економіко-соціальні складові системи, так і критерії оцінки та самооцінки, важливість, значущість, пріоритетність показників і сама людина, що оцінює. Тобто потрібна модель, що враховує ці зміни. Потрібна модель розвитку університетської системи освіти, що містить як суб'єкт і умови оцінки, так і об'єкт оцінки з позиції характеристик, індексу людського розвитку.

Доволі сумнівним є прагнення навчати у вищому навчальному закладі всьому, що може виявитися потрібним людині впродовж подальшої діяльності. Однак відстоювання достатнього інвестування в освіту, організації системи атестації вищих навчальних закладів, акредитації учбових програм і створення якісного компендіуму учбової літератури – вкрай важливі завдання, виконання яких в повному обсязі до снаги лише централізованим структурам. Відсутність самотійності – наслідок не лише тиску адміністративних інстанцій, а й укоріненої особливості мислення викладацького складу вищих навчальних закладів. Більшість з них настільки звикла до роботи за певними програмами і планами, затвердженими «зверху», що побоюються брати змістовні питання освіти в свої руки, очікуючи натомість чергових інструкцій.

Університетський підхід до освіти, який проходить червоною ниткою крізь усю історію європейської культури, відрізняється настільки високим запасом ефективності, що спроможний навіть за умов кризових ситуацій зберігати і розвивати інтелектуальні традиції. Як зазначає Є.Шикін, «по-університетськи освічена і вихована людина – це індивід, який насамперед володіє широким міждисциплінарним кругозором, знає фундаментальні науки і грамотно мислить» [6, с. 9].

Відродження і розвиток університетської ідеї передбачає відповідну модель освіченої людини. Хоча в ХХ столітті вища освіта перестала бути елітарною в сенсі її доступності різним соціальним прошаркам, однак, по суті університети вирощують інтелектуальну еліту. Освічена людина – це індивід високої, а відтак – елітарної культури. Таке завдання можна досягти шляхом культивування особливої університетської атмосфери.

Кого повинен виховувати університет: освічену людину чи професіонала? Можна згадати вислів М.Мамардашвілі: «Людина не може досягти значних успіхів в одній галузі, якщо вона дорівнює нулю в інших» [5, с. 14]. Ця світоглядна сентенція коректно екстраполюється і на суспільство в цілому. Неможливо розробити розвинені технології на тлі занепаду гуманітарної і політичної культури, а саме університети повинні закладати

основи інфраструктури, в межах якої можливе існування сучасних високих технологій. Криза сучасного університету – це насамперед криза універсальної освіти, і особливо філософії, котра завжди виконувала функцію чи то універсального знання, чи пропедевтики універсального знання. Відтак, модернізація університетської освіти невід’ємно пов’язана з перебудовою викладання філософії. За якими напрямками має піти ця перебудова?

Ідеал є взірцем досконалості, нормою і найвищою метою, на реалізацію якої спрямовані прагнення особистості. «Як елемент світогляду людини, ідеали виражають активно-творче ставлення до дійсності, відіграють роль кінцевої мети її діяльності. Вчитель забезпечує усвідомлення і сприйняття (переведення у власну духовність) учнями суспільно-політичних, моральних, естетичних та інших ідеалів, збуджує їх діяльно-творче ставлення до дійсності, спонукає до реалізації ідеалу у безпосередньому процесі» [1, с. 29]. Ідеалом освітніх зусиль є цілісна, органічна людина: і така, що володіє знаннями та почуттями, і тілесна, і духовна і як особистість, і як щось потенційне, про яке ми лише підозрюємо.

Спочатку пріоритет полягав у навчанні знанням, потім шальки терезів схилились до потреби навчання мисленню. Ще згодом йшлося про необхідність навчати способам діяльності. Доволі поширеною є теза, що коли ми будемо продовжувати навчати знанням, предметам і дисциплінам, то це виявиться шляхом у тупик. Мовляв, всі знання треба перевести на баланс довідкової літератури, а щоб нею ефективно оперувати, стане в нагоді спроможність до навчання, до пошукової діяльності.

Власне, саме такий концептуалізований акцент покладено в основу сучасного компетентнісного підходу. Однак концептуальна стрункість знехтувала деякими імовірнісними «дрібничками», внаслідок чого соціологи вже зафіксували невтішні результати: досконале вміння відшукати знання на тлі абсолютної відсутності систематизованих знань на рівні свідомості й оперативної пам’яті. Студенти стали заручниками хибної концепції, яка недооцінює функціональні параметри знання, нехтує значущістю цього фактора як чинника формування світоглядного, духовного і культурного стрижня індивіда, зводячи інструментальний потенціал до вузько прикладних аспектів.

Мислення – це завжди мислення відмінностей, зумовлене відмінностями і орієнтоване на відмінності. Критичне мислення має стати ключовим і вирішальним самоорганізуючим принципом сучасної особистісно орієнтованої освіти. Демократичне суспільство об’єктивно зацікавлене в тому, щоб кожен громадянин був світоглядно суверенним, тобто не довіряв іншим думати за нього та робити вибір. Ще більш зацікавлені у розвитку критичного духу ті суспільства, які тільки-но започаткували рух в напрямку відкритості, демократизації та ринкової лібералізації життя.

«Саме тому, – як зазначає Л.Рижак, – вища освіта зосереджується передовсім на формуванні критичного мислення. Разом із фаховою і соціальною компетентністю критичне мислення забезпечує конкурентноздатність і мобільність освіченої людини на ринку праці, її готовність жити і працювати в умовах неперервних змін. Водночас критичне мислення орієнтує на зростання особи, її свободи та відповідальності. Тому дух критицизму стає модусом постнекласичної парадигми освіти» [7, с. 31].

Переорієнтація сучасної університетської освіти на формування критичного мислення свідчить про перехід від класичної до постнекласичної парадигми освіти, яка зосереджує увагу на культивуванні мудрості та її застосуванні у практиці, житті [8, с. 24]. Зрозуміло, що в інформаційному суспільстві не бракує інформації, а бракує мудрості, як її використати. В університетській освіті відбувається зміщення основного акценту із засвоєння обсягу інформації на розвиток самостійного, критично-рефлексійного мислення у навчанні та розв’язанні завдань, навичок роботи з інформацією.

Як справедливо наголошує М.Ліпман, треба навчитися міркувати самостійно. Ніхто нас цього не навчить, хіба що помістить нас у дослідницьку спільноту, де досягти цієї мети відносно легко. «Суть полягає в тому, що студентів слід заохочувати ставати раціональними задля їх власної користі (це – крок до їхньої незалежності), а зовсім не задля нашої користі –

користі суспільства» [4, с. 35]. Вишукана іронія і приємний парадокс полягає в тому, що в результаті суспільству буде забезпечено максимально можливий рівень користі.

Згідно з прогнозами М.Кайку, держави можуть розквітати й занепадати залежно від здатності опанувати здобутки трьох наукових революцій: квантової, комп'ютерної та біомолекулярної. Той, хто протистоятиме чи ігноруватиме ці революції, опиниться на периферії глобального ринку прийдешнього сторіччя [3, с. 30]. Особливо перспективними для майбутнього є опанування нано- та фемтотехнологіями. Практичне використання цих технологій надасть можливість забезпечити людство дешевими й екологічно чистими енергоресурсами та продуктами харчування. Власне, університети якраз і мають стати науковими центрами теоретичних та експериментальних досліджень у галузі нанотехнологій.

Принагідно зазначимо, що численні українські університети не мають ні власного кваліфікованого професорсько-викладацького складу, ні техніко-технологічної бази для подібних наукових досліджень. Вони постали як відповідь на виклики ринкової трансформації українського суспільства. Функціонуючи на засадах адаптаційної моделі, університети вбачають своє завдання в наданні освітніх послуг за помірну плату. В такий спосіб вони конкурують із класичними університетами. На жаль, йдеться не про змагальність за покращання якості освіти, а за виживання у ринковому суспільстві. Натомість інноваційність університетської освіти конституюється шляхом органічного поєднання освітньо-навчального процесу з науковими дослідженнями.

Поширені спроби уподібнити предмет освіти знанням, вмінням і навичкам суб'єктів освітнього процесу слід визнати надто абстрактними. Насправді сутність проблеми знаходиться значно глибше: які знання, вміння й навички, яким чином, якими засобами і в ім'я чого набуваються? Як зауважили М.Косінов і П.Харченко, «в теорії пізнання існують три великих запитання – «що?», «як?» і «чому?» Що відбувається? Як відбувається? Чому відбувається так, а не інакше? Якщо проаналізувати наявні фізичні теорії з цих позицій, то виявиться цікава особливість. В основному закони фізики дають відповідь лише на перше запитання – «що відбувається?» Дуже мало теорій, які розкривають механізм явищ, тобто відповідають на запитання: «Як відбувається?» І практично відсутні теорії, які пояснюють: «Чому це відбувається так, а не інакше?» [2, с. 9-11].

Хоча наведена думка стосувалася лише фізичних теорій, її нормативні й проблемні вузли цілком притаманні й гуманітарним, світоглядно-концептуальним доктринам. Цей брак сукупного, цілісного, автентичного світосприйняття, на жаль, є всезагальним для сучасної освіти в цілому і теорії пізнання зокрема. Останнім містично-езотеричним спробам досягнути життя в його автентичній єдності й неподільності, як відомо, поклав край ще вогонь інквізиції. Очевидно, вогонь – досить переконливий аргумент, бо він майже на півтисячоліття відбив охоту не те, щоб знайти, а хоча б серйозно пошукати філософський камінь – оту матрицю, універсальний буттєвий інтеграл, котрий дозволяє відповісти на всі «що?», «як?» і «чому?»

Критичне мислення і рефлексійність – основні засоби, які забезпечують освітню сферу від догматизму, доктринерства, концептуальної порожнинності, невиразності й неефективності. Як зазначав К.Ясперс, «університет збідніє, якщо це живе духовне підґрунтя припинить своє існування, якщо запанує філологія без філософії, технічна практика без теорії, безкінечні факти без ідей, наукове дисциплінування, а не дух» [9, с. 117].

Інноваційне мислення й інноваційна діяльність набули надзвичайного значення для всіх сфер життєдіяльності, а особливо для освіти. Саме через освіту насамперед ми почали готувати людину з інноваційним типом мислення, культури і здатності до інноваційної діяльності. Без цього ні людина не буде конкурентоспроможною, ні країна не буде успішною в сучасних умовах розвитку. Інновації – це та суспільно-необхідна творча діяльність, без якої не може результативно відбутися жодний суспільний процес, у тому числі освітній.

На сучасному етапі університетська освіта відчуває нагальну потребу в нових філософських і загалом світоглядних підставах, у новій філософії освіти. Поки що сепаратні фрагменти майбутньої концепції потребують синтезу, який узагальнив би наявні напрацювання у філософських, природничо-наукових, соціологічних, психологічних,

педагогічних ученнях, починаючи з глибокої давнини і по теперішній час. Природно, що така інтеграція знань і підходів повинна здійснюватися філософією і має відбуватися на рівні насамперед онтологічних і методологічних уявлень і понять.

Суспільний та освітній процес необхідно розглянути крізь призму синхронізації і взаємопотенціювання. Слід враховувати, що, з одного боку, кожна молода людина сама є організаційним началом свого життєвого влаштування, а з іншого боку, низка непростих факторів і суперечливих подій впливають ззовні, з боку суспільних структур, згідно з їхніми цілями діяльності, а також функціями та можливостями на конкретному етапі історичного розвитку.

Висновки. Нова парадигма університетської освіти має бути орієнтована на формування потреб у постійному поповненні та оновленні знань, вдосконаленні умінь та навичок, їх закріпленні та перетворенні в компетенції – сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, вмінь, навичок та способів діяльності) щодо певного кола предметів (процесів), необхідних для ефективного оперування ними.

Парадигмальною ознакою сучасності є нова концепція освіти – *competence-based-education*. Її мета – подолання розриву між результатами навчання та сучасними вимогами практики. У даному контексті використання поняття компетенція під час окреслення завдань навчання зумовлене необхідністю суміщення освітніх програм вузу із зовнішніми вимогами (передовсім з потребами працедавців).

Сучасність висуває вимогу, згідно з якою індивід має володіти не лише знаннями, вміннями і навичками, а й такими особистісними якостями, які забезпечать виконавську гнучкість і надійність за умов динамічно мінливих обставин перехідного періоду.

Сучасна українська вища освіта стоїть перед необхідністю дати відповідь на двоєдиний виклик: з одного боку, йдеться про потребу бути на рівні вимог глобалізованого й інформаційного суспільства, з іншого боку, доводиться враховувати об'єктивні ресурсні обмеження, які є результатом кризових соціально-економічних процесів у межах України і світового господарського комплексу.

Структура знань, що охоплюється сучасним університетським навчанням, включає, насамперед, найновіші досягнення науки, відносно неї університети виконують не лише ретрансляційну функцію, а й функцію виробництва та розвитку науки. Але окрім спеціальних професійних навичок та знань важливе місце в структурі сучасної університетської освіти займають гуманітарні знання, суспільні та філософські дисципліни, досягнення соціальної практики. Університети самі є осередками гуманізму, демократизму, свободи, культури, в силу чого вони здатні виконувати не лише зовнішню функцію підтримки інститутів економіки або науки, але й продукувати своєрідне позанаукове, екзотеричне знання, що полягає у певному типі світогляду, психологічних, ментальних та етичних якостей особистості, сформованої університетською освітою. Серед цих якостей важливі місця посідають екологічна свідомість – вміння людини жити в гармонії з природою, а також виховання толерантності, ціннісного плюралізму, вміння будувати гармонійні стосунки з іншими людьми, а в результаті – із навколишнім світом загалом.

Література

1. Губерський Л., Андрущенко В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л.Губерський, В.Андрущенко. – К.: «МП Леся», 2008. – 516 с.
2. Долженко О.В. Очерки по философии образования / О.В. Долженко. – М.: Наука, 1995. – 312 с.
3. Кайку М. Візії: як наука змінить XXI сторіччя / М. Кайку. – Львів: Літопис, 2004. – 214 с.
4. Ліпман М. Критичне мислення: чим воно може бути? / М. Ліпман // Постметодика, 2005. – №2 (60). – С. 33-41.
5. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К.Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 365 с.
6. Образование в конце XX века (Материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1992. – №9. – С. 9-10.
7. Рижак Л. Університетська освіта в XXI сторіччі: філософсько-синергетичний аспект / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. – Серія філос. – 2009. – Вип.12. – С.31.
8. Фрейре П. Формування критичної свідомості [Текст] / П. Фрейре; Пер. з англ. О. Дем'янчук. – К.: Юніверс, 2003. – 176 с.
9. Ясперс К. Ідея університету / К. Ясперс // Ідея університету. Антологія. – Львів, 2002. – С. 109-167.

Lesia Panchenko

University educational potential and today's challenges

The effective paradigm of modern university education should not be limited only by a certain amount of knowledge and skills but also peculiar, spiritual support of a person in the modern world as the basis of spirituality and self-realization, not only the «culture of thinking», but also the «culture of understanding».

Keywords: university, university education, European space, educational space, quality of education.

Леся Панченко

Потенциал университетского образования и вызовы настоящего

Эффективной парадигмой современного университетского образования должна стать не определенная сумма знаний и умений, а своеобразная духовная опора человека в современном мире как основа духовности и самореализации, не только «культура мышления», но и «культура понимания».

Ключевые слова: университет, университетское образование, европейское пространство, образовательное пространство, качество образования.